

ferreâ, et retentâ utrâque nave, diversi pugnabant, atque in hostium naves transcendebant, et magno numero Albicorum et pastorum interfecto, partem navium depriment: nonnullas cum hominibus capiunt, reliquas in portum compellunt. Eo die naves Massiliensium cum iis, quæ sunt captæ, intereunt novem.

XXVI. Hoc Cæsari ad Ilerdam nuntiatio, simul perfecto ponte, celeriter fortuna mutatur. Illi perterriti virtute equitum minùs liberè, minùs audacter vagabantur: aliàs, non longo ab castris progressi spatio, ut celerem receptum haberent, angustiùs pabulabantur: aliàs, longiore circuitu, custodias stationesque equitum vitabant: aut aliquo accepto detrimento, aut procul equitatu viso. ex medio itinere, projectis sarcinis, fugiebant: postremò et plures intermittere dies, et præter consuetudinem omnium noctu constituerant pabulari. Interim Oscenses, et Calagurritani, qui erant cum Oscensibus contributi, mittunt ad eum legatos; seseque imperata facturos pollicentur. Hos Tarraconenses, et Iacetani, et Ausetani, et paucis post diebus Illurgavonenses, qui flumen Iberum attingunt, insequuntur. Petit ab his omnibus, ut se frumento juvent. Pollicentur, atque omnibus undique conquisitis jumentis, in castra deportant. Transit etiam cohors Illurgavonensis ad eum, cognito civitatis consilio, et signa ex statione transfert. Magna celeriter fit commutatio rerum. Perfecto ponte, magnis quinque civitatibus ad amicitiam adjunctis, expeditâ re frumentariâ, extinctis rumoribus de auxiliis legionum, quæ cum Pompeio per Mauritaniam venire dicebantur, multæ longinquiores civitates ab Afranio desciscunt, et Cæsaris amicitiam sequuntur.

Deprimunt, echan á fondo. *Intereunt*, son echadas á pique.

XXVI. *Vagabantur*, hacian sus salidas con menos libertad y atrevimiento. *Aliàs*, unas veces. *Pabulabantur angustiis*, salian á forrajear adelantándose menos. *Stationes*, avanzadas. *Intermittere*, pasaban algunos dias sin salir. *Oscenses*, los de Huesca y Calahorra. *Contributi*, de la misma jurisdicción. *Tarraconenses*, los de Tarragona, Jaca y Vique. *Illurgavonenses* (habitantes del Ebro: no tienen término propio). *Ex statione*, del cuerpo de guardia. *Extinctis rumoribus*, habiéndose desvanecido las voces que corrian. *Desciscunt*, se le rebelan, no quieren seguirle.

XXVII. Quibus rebus perterritis animis adversariorum Cæsar, ne semper magno circuitu per pontem equitatus esset mittendus, nactus idoneum locum, fossas pedum triginta in altitudinem complures facere instituit, quibus partem aliquam Sicoris averteret, vadumque in eo flumine efficeret. His pene effectis, magnum in timorem Afranius, Petreiusque perveniunt, ne omnino frumento pabuloque intercluderentur, quòd multum Cæsar equitatu valebat. Itaque constituunt his locis excedere, et in Celtiberiam bellum transferre. Huic consilio suffragabatur etiam illa res, quòd ex duobus contrariis generibus, quæ superiore bello cum L. Sertorio steterant, civitates victæ nomen atque imperium absentes timebant: quæ in amicitia manserant, Pompeii magnis affectæ beneficiis, eum diligebant: Cæsaris autem in barbaris erat nomen obscurius. Hinc magnos equitatus, magnaque auxilia exspectabant, et suis locis bellum in hiemem ducere cogitabant. Hoc inito consilio, toto flumine Ibero naves conquiri, et Octogesam adduci jubent. Id erat oppidum positum ad Iberum, milliaque passuum a castris aberat viginti. Ad eum locum fluminis, navibus junctis, pontem imperant fieri, legionesque duas flumen Sicorim transducunt, castraque muniunt vallo pedum duodecim. Quâ re per exploratores cognitâ, summo labore militum Cæsar continuato diem noctemque opere in flumine avertendo, huc jam rem deduxerat, ut equites, etsi difficulter atque ægrè fiebat, possent tamen atque auderent flumen transire; pedites verò tantummodo humeris ac summo pectore exstarent, et cum altitudine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis ad transeundum impedirentur. Sed tamen eodem ferè tempore pons in Ibero prope effectus nuntiabatur, et in Sicori vadum reperiebatur. Jam verò eò magis illi maturandum iter existimabant. Itaque duabus auxiliaribus cohortibus

XXVII. *Averteret*, para sangrar el rio, desaguarle. *Transferre*, pasar la guerra al centro de Aragon. *Suffragabatur*, á esto favorecia el que, etc. *Steterant*, que habian seguido á Sertorio. *Nomen... erat obscurius*, apenas tenia noticia de Cæsar. *Consilio inito*, tomada esta determinacion. *Toto flumine Ibero*, por la ribera del Ebro. *Octogesam*, unos Mequinenza, otros Hitona. *Exploratores*, espías. *Flumine avertendo*, desaguar el rio. *Deduxerat rem huc*, llevaba su proyecto en tal estado. *Exstarent tantummodo humeris*, y á los de á pié les llegaba el agua á los hombros. *Iter maturandum*, acelerar la marcha.

tibus Ilerdæ præsidio relictis, omnibus copiis Sicorim trans-eunt, et cum duabus legionibus, quas superioribus diebus transdixerant, castra conjungunt. Relinquebatur Cæsari nihil, nisi uti equitatu agmen adversariorum malè haberet, et carperet. Pons enim ipsius magnum circuitum habebat, ut multò brevior itinere illi ad Iberum pervenire possent. Equites ab eo missi flumen transeunt; et cum de tertiâ vigiliâ Petreius atque Afranius castra movissent, repente sese ad novissimum agmen ostendunt; et magnâ multitudine circumfusâ, morari atque iter impedire incipiunt.

XXVIII. Primâ luce ex superioribus locis, quæ Cassaris castris erant conjuncta, cernebatur equitatus nostri prælio novissimos illorum premi vehementer, ac nonnunquam sustinere extremum agmen, atque interrumpi: aliâs inferri signa, et universarum cohortium impetu nostros propelli, deinde rursus conversos insequi: totis verò castris milites circulari, et dolere, hostem ex manibus dimitti; bellum necessariò longius duci: centuriones tribunosque militum adire, atque obsecrare, ut per eos Cæsar certior fieret, « ne labori suo nec periculo parceret; paratos esse sese posse et audere eâ transire flumen, quâ transductus esset equitatus. » Quorum studio et vocibus excitatus Cæsar, etsi timebat tantâ magnitudinis flumini exercitum objicere, conandum tamen atque experiendum judicat. Itaque infirmiores milites ex omnibus centuriis deligi jubet, quorum aut animus aut vires videbantur sustinere non posse. Hos cum legione unâ præsidio castris relinquit; reliquas legiones expeditas educit, magnoque numero jumentorum in flumine suprâ atque infrâ constituto, transducit exercitum. Pauci ex his militibus vi

Malè haberet, et carperet, sino molestar y ofender con la caballería á los enemigos. *De tertiâ vigiliâ*, á media noche. *Movissent castra*, habiendo levantado el campo. *Ostendunt sese ad*, se presentan por la retaguardia. *Circumfusâ*, habiéndoles rodeado en gran número.

XXVIII. *Novissimos*, que nuestra caballería atacaba fuertemente á los últimos de ellos. *Sustinere*, y que á veces la retaguardia sostenía el ataque, á veces era cortada. *Milites verò*, los soldados andaban en corrillos por todo el campo sintiendo que se les hubiese dejado escapar de las manos al enemigo, y que por esto era forzoso alargarse la guerra. *Studio*, deseos. *Excitatus*, animado. *Tantâ magnitudinis*, á rio tan caudaloso...

fluminis abrepti ab equitatu excipiuntur, ac sublevantur, interiit tamen nemo. Transducto incolumi exercitu, copias instruit, triplicemque aciem ducere incipit. Ac tantum fuit in militibus studium, ut millium sex addito circuitu, magnâque ad vadum fluminis morâ interpositâ, eos, qui de tertiâ vigiliâ exissent, ante horam diei nonam consequerentur. Quos ubi Afranius procul visos cum Petreio conspexit, novâ re perterritus, locis superioribus consistit, aciemque instruit. Cæsar in campis exercitum reficit, ne defessum prælio objiciat. Rursus conantes progredi insequitur, et moratur. Illi necessariò maturius, quàm constituerant, castra ponunt. Suberant enim montes, atque a millibus passuum quinque itinera difficilia atque angusta excipiebant. Hos intra montes se recipiebant, ut equitatum effugerent Cæsaris, præsidiiisque in angustiis collocatis, exercitum itinere prohiberent, ipsi sine periculo ac timore Iberum copias transducerent: quod fuit illis conandum, atque omni ratione efficiendum: sed totius diei pugná atque itineris labore defessi rem in posterum diem distulerunt. Cæsar quoque in proximo colle castra ponit. Mediâ circiter nocte, iis qui adaquandi causâ longius a castris processerant, ab equitibus correptis, fit ab his certior Cæsar, duces adversariorum silentio copias castris educere. Quo cognito, signum dari jubet, et vasa militari more conclamari. Illi, exaudito clamore, veriti ne noctu impediti sub onere confingere cogerentur, aut ne ab equitatu Cæsaris in angustiis tenerentur, iter supprimunt, copiasque in castris continent.

XXIX. Postero die Petreius cum paucis equitibus occultè ad exploranda loca proficiscitur. Hoc idem fit ex

Triplicemque, llevarlo en tres divisiones. *Ante horam nonam*, antes de las tres de la tarde (a). *Insequitur et moratur*, les sigue el alcance y los retarda en su marcha. *Maturius quàm*, mas antes de lo que. *Montes suberant*, caían cerca unos montes. *Adaquandi causâ*, para dar de beber á los caballos se habian adelantado algo mas. *Correptis*, hechos prisioneros por la caballería. *Vasa militari more conclamari*, que á un tiempo tocasen todas las trompetas como era estilo militar. *Sub onere*, embarazados con el equipaje. *Suppressunt iter*, suspenden la marcha.

(a) Dividiase el dia en cuatro horas como la noche en cuatro vigilias. *Prima*, desde 6 á 9. *Tertia*,

desde 9 á 12. *Sexta*, desde 12 á 5. *Nona* desde 5 á 6 de la tarde.

castris Cæsaris. Mittitur L. Decidius Saxa cum paucis, qui loci naturam perspiciat. Uterque idem suis renuntiat, quinque millia passuum proxima intercedere itineris campestris; inde excipere loca aspera et montuosa: qui prior has angustias occupaverit, ab hoc hostem prohiberi nihil esse negotii. Disputatur in concilio a Petreio et Afranio, et tempus profectiois quæritur. Plerique censebat, « ut noctu iter facerent: posse prius ad angustias veniri, quàm sentirentur. Alii, quòd pridie noctu conclamatum esset in castris Cæsaris, argumenti sumebant loco, non posse clam exiri, circumfundi noctu equitatum Cæsaris, atque omnia loca et itinera obsideri: nocturnaque prælia esse vitanda, quòd perterritus miles in civili dissensione, timori magis, quàm religioni consulere consueverit: at lucem multum per se pudorem omnium oculis, multum etiam tribunorum, militum et centurionum præsentiam afferre, quibus rebus coerceri milites, et in officio contineri soleant. Quare omni ratione esse interdium perrumpendum. Etsi aliquo accepto detrimento, tamen, summâ exercitûs salvâ, locum, quem petant, capi posse. » Hæc vicit in concilio sententia; et primâ luce postridie constituunt proficisci.

XXX. Cæsar, exploratis regionibus, albente celo, omnes copias castris educit; magnoque circuito, nullo certo itinere exercitum ducit. Namque itinera, quæ ad Iberum atque Octogesam pertinebant, castris hostium oppositis tenebantur. Ipsi erant transcendendæ valles maximæ, ac difficillimæ: saxa multis locis prærupta iter im-

XXIX. *Intercedere itineris campestris*, que primeramente habia cinco millas de camino llano. *Excipere*, y que despues comenzaban sierras y montes. *Nihil negotii esse hostem prohiberi ab hoc, qui*, que al que primero ocupase estos desfiladeros le costaria poco estorbar la marcha al enemigo. *Disputatur... a Petreio*, tienen varios altercados Petreyo y Afranio. *Sumebant loco argumenti*, lo tenían por buena prueba. *Circumfundi*, que andaba esparcida la caballería de César. *Magis timori quàm religioni*, obraria mas conforme á su miedo que al juramento. *Contineri in officio*, hacer su deber. *Perrumpendum interdium*, se debía marchar de dia. *Summâ exercitûs salvâ*, sin aventurar el ejército.

XXX. *Celo albente*, al rayar el alba. *Nullo certo itinere*, sin camino cierto. *Pertinebant*, que iban. *Tenebantur*, estaban cogidos. *Valles transcendendæ*, tenía que pasar valles muy hondos y embarazosos. *Saxa prærupta*, peñascos escarpados...

pediebant, ut arma per manus necessariò traderentur, militisque inermes, sublevatique alii ab aliis, magnam partem itineris conficerent. Sed hunc laborem recusabat nemo, quod eum omnium laborum finem fore existimabant, si hostem Ibero intercludere, et frumento prohibere potuissent. Ac primò Afraniani milites visendi causâ læti ex castris procurrebant, contumeliosisque vocibus prosequerentur, « necessarii victûs inopiâ coactos fugere, atque ad Ilerdam reverti. » Erat enim iter a proposito diversum, contrariamque in partem iri videbatur. Duces verò eorum suum consilium laudibus ferebant, quòd se castris tenuissent: multumque eorum opinionem adjuvabat, quòd sine jumentis, impedimentisque ad iter profectos videbant: ut non posse diutius inopiam sustinere confiderent. Sed ubi paulatim retorqueri agmen ad dextram conspexerunt, jamque primos superare regionem castrorum animadverterunt, nemo erat adeò tardus, aut fugiens laboris, quin statim castris exeundum, atque occurrendum putaret. Conclamatur ad arma, atque omnes copiarum, paucis præsidio relictis cohortibus, exeunt, rectoque ad Iberum itinere contendunt. Erat in celeritate omne positum certamen, utri prius angustias montesque occuparent: sed exercitum Cæsaris viarum difficultates tardabant; Afranii copias equitatus Cæsaris insequens morabatur. Res tamen ab Afranianiis huc erat necessariò deducta, ut si priores montes, quos petebant, attingissent, ipsi periculum vitarent, impedimenta totius exercitus, cohortesque in castris relictas servare non possent, quibus interclusis exercitu Cæsaris, auxilium ferri nullâ ratione poterat. Confecit prior iter Cæsar, atque ex magnis rupibus nactus planitiem, in hac contra hostem aciem instruit. Afranius, cum ab equitatu novissimum agmen

Alii sublevatique, sosteniéndose los unos á los otros andaban lo mas del camino. *Intercludere*, estorbar el paso del Ebro y que les llevasen viveres. *Inopiâ victûs necessarii*, y que huían por falta de sustento. *Paulatim retorqueri*, que su ejército iba retrocediendo poco á poco sobre la derecha, y que los primeros pasaban el frente de sus reales. *Conclamatur ad arma*, tocan al arma. *Omne certamen*, todo el empeño consistia en la ligereza con que unos y otros ocupasen los primeros las gargantas y montes, etc. *Difficultates viarum*, los malos pasos detenían. *Deducta erat necessariò ab Afranianiis*, pero la necesidad puso á los de Afranio en terminos de que si, etc. *Nactus planitiem*, encontrando una llanura despues de aquellas rocas...

premeretur, et ante se hostem videret, collem quemdam nactus, ibi constitit. Ex eo loco quatuor cetratorum cohortes in montem, qui erat in conspectu omnium excelsissimus, mittit. Hunc magno cursu concitatos jubet occupare, eo consilio, ut ipse eodem omnibus copiis contenderet, et, mutato itinere, jugis Octogesam perveniret. Hunc cum obliquo itinere cetrati peterent, conspicatus equitatus Cæsaris, in cohortes impetum facit: nec minimam partem temporis equitum vim cetrati sustinere potuerunt: omnesque ab his circumventi, in conspectu utriusque exercitus interficiuntur.

XXXI. Erat occasio bene gerendæ rei. Neque verò id Cæsarem fugiebat, tanto sub oculis accepto detrimento, perterritum exercitum sustinere non posse, præsertim circumdatum undique equitatu, cum in loco æquo atque aperto confligeretur: idque ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrerant legati, centuriones, tribunisque militum, « ne dubitaret prælium committere: omnium esse militum paratissimos animos: Afranios contra multis rebus sui timoris signa misisse, quòd suis non subvenissent, quòd de colle non decederent, quòd vix equitum incursus sustinerent, collatisque in unum locum signis conferti, neque ordines neque signa servarent. Quòd si iniquitatem loci timeret, datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem, quòd certè inde decedendum esse Afranio, nec sine aquâ permanere posset. » Cæsar in eam spem venerat, se sine pugna et sine vulnere suorum rem conficere posse; quòd re frumentariâ adversarios interclusisset. « Cur, etiam secundo prælio, aliquos ex suis amitteret? Cur vulnerari pateretur optimè meritis de se milites? Cur denique fortunam periclitaretur, præsertim cum non minùs

Constitit, hizo alto. *Jugis*, por las cumbres. *Itinere obliquo*, por la travesía.

XXXI. *Erat occasio*, era la ocasion de concluir gloriosamente la empresa. *Neque id Cæsarem fugiebat*, y no se le ocultaba á César. *Sub oculis*, á sus propios ojos. *Loco æquo aperto*, en campo raso y descubierto. *Idque*, y esto le pedia con instancia todo el ejército. *Legati*, lugartenientes. *Misisse signa multis rebus*, habian dado muchas pruebas. *Conferti*, amontonados. *Neque ordines neque signa*, ni guardaban sus filas ni sus compañías. *Iniquitatem loci*, la desigualdad del sitio. *Optimè meritis de se*, que tan bien le habian servido...

esset imperatoris, consilio superare quàm gladio? » Movebatur etiam misericordiâ civium, quos interficiendos videbat; quibus salvis atque incolumibus rem obtinere malebat. Hoc consilium Cæsaris a plerisque non probabatur. Milites verò palàm inter se loquebantur, « quoniam talis occasio victoriæ dimitteretur, etiam cum vellet Cæsar, sese non esse pugnaturus. » Ille in suâ sententiâ perseverat, et paululùm ex eo loco digreditur, ut timorem adversariis minuat. Petreius atque Afranius, oblatâ facultate, in castra sese referunt. Cæsar, præsiidiis montibus dispositis, omni ad Iberum intercluso itinere, quàm proximè potest hostium castris castra communit.

XXXII. Postero die duces adversariorum perturbati, quòd omnem rei frumentariâ, fluminisque Iberi spem amiserant, de reliquis rebus consultabant. Erat unum iter, Ilerdam si reverti vellent, alterum si Tarraconem peterent. Hæc consiliantibus eis, nuntiatur aquatores ab equitatu premi nostro: quâ re cognitâ, crebras stationes disponunt equitum, et cohortium alariarum, legionariasque interjiciunt cohortes, vallumque ex castris ad aquam ducere incipiunt, ut intra munitionem, et sine timore, et sine stationibus aquari possent. Id opus inter se Petreius atque Afranius partiuntur: ipsique, perficiendi operis causâ, longius progrediuntur. Quorum discessu liberam nacti milites colloquiorum facultatem, vulgò procedunt: et quem quisque in castris notum aut municipem habebat, conquirunt, atque evocat. Primum agunt gratias omnes omnibus, « quòd sibi perterritis pridie pepercissent; eorum se beneficio vivere: deinde imperatoris fidem quærunt, rectè se illi sint commissuri; et quòd non ab initio fecerint, armaque cum hominibus necessariis et consanguineis contulerint, conqueruntur. His provocati sermonibus, fidem ab

Consilio, con la prudencia. *Itinere intercluso*, cerrados todos los pasos. *Quam proximè*, lo mas cerca que puede.

XXXII. *Crebras stationes*, muchas compañías de caballería. *Et cohortium alariarum*, y auxiliares. *Interjiciunt*, pone en medio. *Ducere vallum ad aquam*, tirar una trinchera desde los reales hasta donde estaba el río. *Intra munitionem*, defendidos dentro de este reparo. *Procedunt vulgò*, salen frecuentemente á hablarse. *Castris*, en el campo de César. *Municipem*, paisano. *Quærunt fidem imperatoris*, les preguntan sobre la seguridad que tendrían en el general. *Commissuri*, y si harian bien en ponerse en sus manos...

imperatore de Petreii et Afranii vitâ petunt; ne quod in se scelus concepisse, neu suos prodidisse videantur.» Quibus confirmatis rebus, se statim signa translaturus confirmant, legatosque de pace primorum ordinum centuriones ad Cæsarem mittunt. Interim alii suos in castra, invitandi causâ, adducunt; alii ab suis abducuntur; adeo ut una castra jam facta ex binis viderentur: compluresque tribuni militum et centuriones ad Cæsarem veniunt, seque ei commendant. Hoc idem fit a principibus Hispaniæ, quos illi evocaverant, et secum in castris habebant obsidum loco. Ii suos notos hospitesque quærebant, per quem quisque eorum aditum commendationis haberet ad Cæsarem. Afranii etiam filius adolescens de suâ et parentis sui salute cum Cæsare per Sulpicium legatum agebat. Erant plena lætitiâ et gratulatione omnia, eorum, qui tanta pericula vitasse, et eorum, qui sine vulnere tantas res confecisse videbantur, magnumque fructum suæ pristinæ lenitatis omnium iudicio Cæsar ferebat; consiliumque ejus a cunctis probabatur.

XXXIII. Quibus rebus nuntiatis Afranio, ab instituto opere discedit, seque in castra recipit, sic paratus, ut videbatur, ut quicumque accidisset casus, hunc quieto et æquo animo ferret. Petreius verò non deserit sese; armat familiam: cum hac, et prætoriâ cohorte cetratorum, barbarisque equitibus paucis, beneficiariis suis, quos suæ custodiæ causâ habere consueverat, improvisò ad vallum advolat; colloquia militum interrumpit, nostros repellit ab castris: quos deprehendit,

Petunt fidem, piden á César empeñe su palabra de perdonar la vida, etc. *Confirmant*, prometen pasarse con las banderas. *Una castra ex binis*, de los dos campos parecia haberse hecho uno. *Obsidum*, en rehenes. *Haberet aditum commendationis*, hállase medio de ser recomendado con César. *Plena*, todo rebosaba alegría y enhorabuena.

XXXIII. *Ferret animo*, lo llevase con resignación é igualdad de ánimo. *Petreius non deserit*, no se descuidó en mirar por sí. *Familiam*, sus esclavos. *Cohorte prætoriâ cetratorum*, con una compañía pretoria de infantería española...

Beneficiariis. Entienden los CC. con variedad esta palabra. Enos traducen sus favorecidos. Otros que tenia á su sueldo algunos solda-

dos para su reserva. Facciolati, soldados promovidos. Sentencie, quien quiera.

interficiunt. Reliqui coeunt inter se, et repentino periculo exterriti, sinistras sagis involvunt, gladiosque dstringunt; atque ita se a cetratis cquitibusque defendunt, castrorum propinquitate confisi, seque in castra recipiunt, et ab iis cohortibus, quæ erant in statione ad portas, defenduntur. Quibus rebus confectis, flens Petreius manipulos circuit, militesque appellat; « neu se, neu Pompeium absentem imperatorem suum adversariis ad supplicium tradant, » obsecrat. Fit celeriter concursus in prætorium. Postulat ut jurent omnes, se exercitum ducesque non deserturos, neque prodituros, neque sibi separatim a reliquis consilium capturos. Princeps in hæc verba jurat. Ipse ad idem jusjurandum adigit Afranium. Subsequuntur tribuni militum, centurionesque. Centuriatim producti milites idem jurant; edicunt, penes quem quisque sit miles Cæsaris, ut producat. Productos palam in prætorio interficiunt. Sed plerosque hi, quos receperant, celant, noctuque per vallum emittunt. Sic terror oblatus a ducibus, crudelitas in supplicio, nova religio jurisjurandi spem præsentis deditiois sustulit, mentesque militum convertit, et rem ad pristinam belli rationem redegit. Cæsar, qui milites adversariorum in castra per tempus colloqui venerant, summâ diligentiam conquiri et remitti jubet: sed ex numero tribunorum militum, centurionumque nonnulli suâ voluntate apud eum remanserunt, quos ille postea magno honore habuit. Centuriones in ampliores ordines, equites romanos in tribunitium restituit honorem. Premebantur Afraniani

Coeunt inter se, se unen entre sí. *Involvunt sinistras sagis*, tercian los capotes en la mano izquierda. *Circuit manipulos*, da vuelta á las compañías. (Constaban de cien soldados; despues de doscientos.) *Tradant*, que no pongan sus personas ni la de su general Pompeyo en manos de sus enemigos para una muerte segura. *Prætorium*, tienda del general. *Princeps jurat in hæc verba*, él es el primero que hace este juramento. *Centuriatim*, por centurias. *Penes*, órden: *Ut (id est) ille, penes quem quisque miles Cæsaris sit, producat*, que si alguno en su tienda tenia algun soldado de César, lo manifestase. *Oblatus a ducibus*, el terror que infundieron los capitanes. *Sustulit spem deditiois præsentis*, desvaneciò la esperanza de entregarse por entonces. *Convertit*, hizo mudar de intencion á los soldados. *Habuit*, de los que hizo despues mucho aprecio. *Centuriones*, ascendió á los centuriones á los grados superiores, y á los caballeros romanos al de tribuno. *Premebantur pabulatione*, andaban muy escasos de forraje...

pabulatione, aquabantur agrè; frumenti copiam legionarii nonnullam habebant, quòd dierum duo et viginti ab Ilerdá frumentum jussi erant efferre. Cetrati auxiliaresque nullam, quorum erant et facultates ad parandum exiguæ, et corpora insueta ad onera portanda. Itaque magnus eorum quotidie numerus ad Cæsarem perfugiebat.

XXXIV. In his erat angustiis res: sed ex propositis consiliis duobus explicitius videbatur, Ilerdam reverti, quòd ibi paululum frumenti reliquerant. Ibi se reliquum consilium explicaturos confidebant. Tarraco aberat longius; quo spatio plures rem posse casus recipere intelligebant. Hoc probato consilio, ex castris proficiscuntur. Cæsar, æquitatu præmisso, qui novissimum agmen carperet, atque impediret, ipse cum legionibus subsequitur. Nullum intercedebat tempus, quin extremi cum equitibus præliarentur. Genus erat hoc pugnae. Expedita cohortes novissimum agmen clauderant, pluriesque in locis campestribus subsistebant. Si mons erat adscendendus, facile ipsa loci naturâ periculum repellebat, quòd ex locis superioribus, qui antecesserant, suos adscendentes protegebant. Cum vallis, aut locus declivis suberat; neque ii, qui antecesserant, morantibus opem ferre poterant, equites verò ex loco superiore in adversos tela conjiciebant; tunc magno erat in periculo res: tunc inquirebant, ut cum ejusmodi esset locis appropinquatum, legionum signa consistere juberent, magnoque impetu equitatum repellerent: eo summo, repente incitato cursu, sese in valles universi demitterent, atque ita transgressi, rursus in locis superioribus consisterent. Nam tantum ab equitum suorum auxiliis aberant, quorum numerum habebant magnum ut eos superiori-

Aquabantur agrè, el agua la tomaban con dificultad. *Facultates exiguæ*, por falta de medios para buscarlo, y por no estar acostumbrados á llevar carga. *Perfugiebat*, se pasaban á César.

XXXIV. *Res erat*, en tal apuro se hallaban. *Explicitius videbatur*, parecia el medio mas practicable. *Explicaturos reliquum consilium*, que alli tomarian resolucion sobre lo demás. *Quo spatio*, en el cual camino conoçian exponerse á muchos trances. *Carperet novissimum agmen*, que picase y retardase la marcha á la retaguardia. *Nullum intercedebat tempus*, no pasaba instante en que no, etc. *Pluriesque*, hacian alto muchas veces. *Cursu incitato*, corriendo á carrera tendida bajasen á los valles...

bus perterritos præliis, in medium reciperent agmen, ultròque eos tuerentur: quorum nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Cæsaris exciperetur.

XXXV. Tali dum pugnatur modo, lentè ac paulatim proceditur, crebròque, ut sint auxilio suis, subsistunt, ut tum accidit. Millia enim progressi quatuor, vehementiusque peragitati ab equitatu, montem excelsum capiunt; ibique unâ a fronte contra hostem castra muniunt, neque jumentis onera deponunt. Ubi Cæsaris castra posita, tabernaculaque constituta, et dimissos equites pabulandi causâ animadvertère, sese subito propriiunt horâ circiter sextâ ejusdem diei, et spem nacti moræ discessu nostrorum equitum, iter facere incipiunt. Quâ re animadversâ, Cæsar eductis legionibus subsequitur, præsidio impedimentis paucas cohortes relinquit. Horâ decimâ subsequi pabulatores, equitesque revocari jubet. Celeriter equitatus ad quotidianum itineris officium revertitur. Pugnatur acriter ad novissimum agmen, adeò ut penè terga convertant: compluresque milites, etiam nonnulli centuriones, interficiuntur. Instabat agmen Cæsaris, atque universum imminabat. Tum verò, neque ad explorandum idoneum locum castris, neque ad progrediendum datâ facultate, consistunt necessariò, et procul ab aquâ et naturâ iniquo loco castra ponunt. Sed iisdem de causis Cæsar, quæ supra sunt demonstratæ, prælio non lacessit, et eo die tabernacula statui passus non est, quò paratiores essent ad insequendum omnes, sive noctu sive interdiu erumperent. Illi, animadverso vitio castrorum, totâ nocte munitiones proferunt, castraque castris convertunt. Hoc idem postero die à primâ luce faciunt, totumque in eâ re diem consumunt. Sed quantum opere processerant et castra protulerant, tantò aberant ab aquâ longius; et præsentî malo aliis malis remedia dabantur. Primâ nocte aquandi causâ nemo egreditur ex castris. Proximo die, præ-

Reciperent in medium agmen, le llevaban en medio... *Exciperetur*, diese en la caballería.

XXXV. *Peragitati*, molestados. *Officium quotidianum*, á su ejercicio diario de impedir la marcha. *Lacessit prælio*, no les provoca con la pelea. *Tabernacula*, tiendas de campaña. *Vitio castrorum*, la mala disposicion de los reales. *Totâ nocte*, emplean la noche en extender las fortificaciones y multiplicar los campamentos...

sidio in castris relicto, universas ad aquam copias educunt: pabulum emittitur nemo. His eos supplices malis Cæsar necessariam subire deditioem, quam prælio decertare, malebat. Conatur tamen eos vallo, fossaque circumvenire; ut quam maximè repentinas eorum eruptiones demoretur, quò necessariò descensuros existimabat. Ibi et inopiâ pabuli adducti, et quò essent ad iter expeditiores, omnia sarcinaria jumenta interfici jubent. In his operibus consiliisque biduum consumitur.

XXXVI. Tertio die magna jam pars operis Cæsaris processerat. Illi impediendæ rei causâ, horâ circiter octavâ, signo dato legiones educunt, aciemque sub castris instruunt. Cæsar ab opere legiones revocat, equitatum omnem convenire jubet, aciem instruit. Contra opinionem enim militum, famasque omnium videri prælium diffugisse, magnum detrimentum afferebat. Sed eisdem de causis, quæ sunt cognitæ, quominus dimicare vellet, movebatur: atque hoc etiam magis, quò spatii brevitatis, etiam in fugam conjectis adversariis, non multum ad summam victoriæ juvare poterat. Non enim amplius pedum millibus duobus ab castris castra distabant. Hinc duas partes acies occupabant. Tertia vacabat, ad incursum atque impetum militum relicta. Si prælium committeretur, propinquitatis castrorum celerem superatis ex fugâ receptum dabat. Hac de causâ constituerat signa inferentibus

Malebat eos supplices his malis subire necessariam deditioem, quería mas verlos sujetos á una forzosa entrega. *Eruptiones,* correría. *Quò existimabat descensuros necessariò,* viendo que necesariamente habian de buscar este recurso. *Quò essent expeditiores,* para estar mas desembarazados dan órden de matar todas las acemilas.

XXXVI. *Processerat,* iba muy adelantada. *Convenire,* incorporarse la caballería; y ordenada la tropa en órden de batalla. *Detrimentum magnum,* porque se le seguia grande deshonor de que pareciese haber rehusado la batalla contra lo que pensaban y decian todos los soldados. *Movebatur quominus,* le movian á no querer pelear. *Spatii brevitatis,* porque la estrechez del sitio no favorecia mucho para conseguir completa victoria. *Conjectis adversariis,* aun cuando pusiese en fuga á los contrarios. *Tertia vacabat,* la tercera quedaba para acometer y pelear con los ejércitos. *Dabat receptum celerem,* proporcionaba una retirada pronta.

resistere, prior prælio non lacessere. Acies erat Afraniana duplex, legio quinta et tertia; in subsidiis locum alariæ cohortes obtinebant. Cæsaris triplex: sed primam aciem quartæ cohortes ex quintâ legione tenebant: has subsidiariæ ternæ, et rursus aliæ totidem, suæ cujusque legionis, subquebantur. Sagittarii, funditoresque mediâ continebantur acie. Equitatus latera cingebat. Tali instructâ acie, tenere uterque propositum videbatur; Cæsar, ut nisi coactus, prælium non committeret; ille, ut opera Cæsaris impediret. Producitur tamen res, aciesque ad solis occasum continentur. Inde utrique in castra discedunt.

XXXVII. Postero die munitiones institutas Cæsar parat perficere: illi vadum fluminis Sicoris tentare, si transire possent. Quâ re animadversâ, Cæsar Germanos levis armaturæ, equitumque partem flumen transjicit, crebrasque in ripis custodias disponit. Tandem, omnibus rebus obsessi, quartum jam diem sine pabulo retentis jumentis, aquæ, lignorum, frumenti inopiâ, colloquium petunt, et id, si fieri possit, semoto a militibus loco. Ubi id a Cæsare negatum, et palàm si colloqui vellent, concessum est, datur obsidis loco Cæsari filius Afranii. Venitur in eum locum quem Cæsar deligit. Audiende utroque exercitu loquitur Afranius: « Non esse aut ipsi, aut militibus succensendum, quò fidem erga imperatorem suum Cn. Pompeium conservare voluerint; sed satis jam fecisse officio, satisque supplicii tulisse, perpressos omnium rerum inopiam: nunc verò penè ut feras circummunitos prohiberi aquâ, prohiberi ingressu; neque corpore dolorem, neque animo ignominiam ferre posse, itaque se victos confiteri; orare, atque obsecrare, si quis locus misericordiæ

Resistere inferentibus signa, resistir si le acometian. *Locum in subsidiis,* el cuerpo de reserva. *Primam aciem,* la vanguardia. *Sagittarii,* ballesteros. *Funditoresque,* honderos. *Cingebat latera,* cubria los costados. *Tenere propositum,* mantenerse en su resolucion. *Producitur tamen res,* pero se dilata el començar la pelea; y los ejércitos se mantuvieron así formados hasta puesto el sol.

XXXVII. *Obsessi rebus omnibus,* viéndose del todo sitiados. *Colloquium,* Petreyo y Afranio solicitan hablar con César. *Sed satis jam,* pero que ya habian cumplido bastante con esta obligacion. *Circummunitos,* cerrados casi como fieras. *Neque posse ferre,* que ni sus cuerpos podian llevar tantos trabajos, ni sus ánimos tanta afrenta.

relinquatur, ne ad ultimum supplicium progredi necesse habeant. » Hæc quàm potest demississimè atque subjectissimè, exponit. Ad ea Cæsar respondit: Nulli omnium has partes vel querimoniæ vel miserationis minùs convenisse. Reliquos enim omnes suum officium præstitisse, se, qui etiam bonâ conditione, et loco, et tempore æquò conflagere noluerit, ut quàm integerrima essent ad pacem omnia: exercitum suum, qui injuriâ etiam acceptâ, suisque interfectis quos in suâ potestate habuit, conservavit et texerit, illius denique exercitûs milites, qui per se de conciliandâ pace egerint; quâ in re omnium suorum vitæ consulendum putarent. Sic omnium ordinum partes in misericordiâ constituisse; ipsos duces a pace abhorruisse; eos, nequè colloqui neque induciarum jura servasse, et homines imperitos, et per colloquium deceptos, crudelissimè interfecisse. Accidisse igitur his, quod plerumque hominibus nimîa pertinaciâ atque arrogantâ accidere soleat, uti eò recurrant, et id cupidissimè petant, quod paulò antè contempserint: neque nunc se illorum humilitate, neque aliquâ temporis opportunitate postulare, quibus rebus augeantur opes suæ, sed eos exercitus, quos contra se multos jam annos aluerint, velle dimitti. Neque enim sex legiones aliâ de causâ missas in Hispaniam, septimamque ibi conscriptam, neque tot tantasque classes paratas, neque summissos duces rei militaris peritos. Nihil horum ad pacandas Hispanias, nihil ad usum provinciæ pròvisum, quæ propter diuturnitatem pacis nullum auxilium desideravit. Omnia hæc jampridem

Progredi ad ultimum supplicium, llegar al último rigor. *Has partes querimoniæ vel miserationis*, que á ninguno mas que á él convenian estas quejas y lamentos. *Prestitisse suum officium*, habian hecho su deber. *Se, qui noluerit conflagere*, primero él, que no habia querido pelear teniendo para ello buena proporcion, lugar y tiempo. *Ut quàm integerrima*, para que todo quedase mas llano para el establecimiento de la paz. *Partes omnium ordinum constituisse in*, que todo el ejército se habia inclinado á la blandura, y solo los capitanes, etc. *Eos neque*, y que ellos solos habian violado los derechos del convenio y de las treguas. *Et interfecisse*, matando inhumanamente á unos hombres incautos y engañados, so color de tratos de paz. *Humilitate illorum*, por verlos abatidos; ni por venirse rodada tan buena ocasion. *Postulare quibus rebus*, no pretendia aumentar su poder. *Velle eos exercitus... dimitti*, que se diese licencia á aquellas tropas...

contra se parari; in se novi generis imperia constitui, ut idem ad portas urbanis præsideat rebus, et duas bellicosissimas provincias absens tot annos obtineat: in se jura magistratum commutari; ne ex præturâ et consulatu, ut semper, sed per paucos probati et electi in provincias mittantur; in se ætatis excusationem nihil valere, quòd superioribus bellis probati ad obtinendos exercitus evocentur: in se uno non servari, quod sit omnibus datum semper imperatoribus, ut rebus feliciter gestis, aut cum honore aliquo, aut certè sine ignominia domum revertantur, exercitumque dimittant. Quæ tamen omnia et se tulisse patienter, et esse laturum: neque nunc id agere ut ab illis abductum exercitum teneat ipse, quod tamen sibi difficile non sit: sed ne illi habeant, quo contra se uti possint; proinde, ut esset dictum, provinciis excederent, exercitumque dimitterent. Si id sit factum, nociturum se nemini. Hanc unam atque extremam pacis esse conditionem. » Id verò militibus fuit pergratum et jucundum (ut ex ipsâ significatione potuit cognosci), ut qui aliquid victi incommodi expectavissent, ultro inde præmium missionis ferrent. Nam cum de loco et tempore ejus rei controversia inferretur, et voce et manibus universi ex vallo, ubi constiterant, significare cœperunt ut statim dimitterentur: neque omni interpositâ fide, firmum esse posse, si in aliud tempus differatur. Paucis cum esset in utramque partem verbis disputatum, res huc deducitur, ut ii qui habeant domicilium aut possessiones in Hispaniâ statim, reliqui ad Va-

Imperia novi generis, nuevos gobiernos. *Ut idem*, como el que uno mismo en Roma tuviese á su cargo el gobierno político, y á un mismo tiempo estando ausente mandase tantos años en dos provincias las mas guerreras. *In se jura*, contra él no se habia guardado la escala de los empleos, no enviando á los gobiernos á los que habian sido pretores y cónsules, sino á particulares, á gusto y nombramiento de algunos. *Quod probati bellis superioribus evocentur ad*, por enviar á mandar ejércitos hombres cortidos ya en otras campañas. *Ut rebus feliciter gestis*, que despues de haber desempeñado felizmente sus expediciones. *Ipsâ significatione*, por las muestras que dieron. *Missionis*, de su licencia. *Cum controversia inferretur*, pero moviéndose disputa sobre el lugar y tiempo de licenciarlos. *Manibus*, ademanes. *Omni fide interpositâ*, por mas palabras que les diesen. *Posse esse firmum*, podia cumplirse el tratado. *Cum disputatum*, habiendo habido algunas diferencias. *Res deducitur huc*, se resuelve que, etc.

rum flumen dimittantur. Ne quid eis noceretur, neve quis in-
vitus sacramentum dicere cogeretur, a Cæsare cavetur. Cæsar
ex eo tempore, dum ad flumen Varum veniatur, se frumentum
daturum pollicetur. Addit etiam, ut si quid quisque eorum
in bello amiserit, quæ sint penes milites suos, iis, qui
amiserint, restituatur; militibus, æquâ factâ æstimatione,
pecuniam pro iis rebus dissolvit. Quasumque postea contro-
versias inter se milites habuerunt, suâ sponte ad Cæsarem in
jus adierunt. Petreius atque Afranius, cum stipendium ab
legionibus penè seditione factâ flagitaretur, cujus illi diem
nondum venisse dicerent, Cæsar ut cognosceret, postulant,
eoque utrique quod statuit, contenti fuerunt. Parte circiter
tertiâ exercitûs eo biduo dimissâ, duas legiones suas an-
tecedere, reliquas subsequi jussit, ut non longo inter se
spatio castra facerent: eique negotio Q. Fusium Calenum le-
gatum præfecit. Hoc ejus præscripto ex Hispaniâ ad Varum
flumen est iter factum, atque ibi reliqua pars exercitûs di-
missa est.

Reliqui ad Varum, á los demás se les dé licencia junto al río Va-
ro. *Cavetur a Cæsare*, ordena César no se le oblique á ninguno á
cumplir el juramento de seguir la milicia contra su voluntad.
Æstimatione æquâ factâ, valuándolo en su justo precio. *Adie-
runt Cæsarem in jus*, acudieron á que César les hiciere justicia.
Penè seditione factâ, faltando poco para amotinarse. *Ut non lon-
go spatío*, de modo que acampasen cerca unos de otros.

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARIORUM DE BELLO CIVILI

LIBER SECUNDUS.

I. Dum hæc in Hispaniâ geruntur, C. Trebonius legatus,
qui ad oppugnationem Massiliæ relictus erat, duabus ex par-
tibus aggerem, vineas, turresque ad oppidum agere instituit.
Una erat proxima portui navalibusque, altera ad partem quæ
est aditus ex Galliâ atque Hispaniâ, ad id mare quod adigit
ad ostium Rhodani. Massilia enim ferè ex tribus oppidi par-
tibus mari alluitur. Reliqua quarta est, quæ aditum habet a
terra. Hujus quoque spatii pars ea quæ ad arcem pertinet,
loci naturâ et valle altissimâ munita, longam et difficilem habet
oppugnationem. Ad ea perficienda opera C. Trebonius, mag-
nam jumentorum atque hominum multitudinem ex omni
provincia vocat, vimina, materiamque comportari jubet. Qui-
bus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum octo-
ginta exstruit. Sed tanti erant antiquitus in oppido omnium
rerum ad bellum apparatus, tantaque multitudo tormentorum,
ut eorum vim nullæ contextæ viminibus vineæ sustinere pos-
sent. Asseres enim pedum duodecim cuspidibus præfixi, at-
que hi maximis ballistis missi, per quatuor ordines cratium
in terrâ defigebantur. Itaque pedalibus lignis conjunctis inter

I. *Oppugnationem Massiliæ*, para el cerco de Marsella. *Agge-
rem, vineas, turresque*, empezó á formar terraplen, galerias y
bastidas. *Navalibusque*, sup. *officinis*, arsenales. *Quæ est aditus*,
por donde se entra viniendo de. *Quod adigit*, que comunica con
la ria del Ródano. *Alluitur*, está rodeada de mar. *Pertinet*, que
mira al alcázar. *Altissima*, muy hondo. *Oppugnationem diffici-
lem*, hace largo y difícil el asedio. *Apparatus*, pertrechos de
guerra. *Ut nullæ vineæ*, que ningunos cobertizos de mimbres bas-
taban á resistir sus tiros. *Asseres cuspidibus præfixi*, unas vigas
de doce piés con puntas de hierro. *Per quatuor ordines*, pasando
por cuatro órdenes de estacadas. *Lignis pedalibus*, uniendo entre
sí maderos de un pié de grueso, se formó un cobertizo para pasar
los materia'es de mano en mano...